

УДК 338.242

П. О. Лук'яшко,
аспірант, Чернігівський державний інститут економіки та управління

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ: СУТНІСТЬ ТА ЗАРУБІЖНІ МОДЕЛІ

У статті розглянуто підходи вітчизняних науковців до розуміння сутності поняття "державне регулювання економіки" та запропоновано авторське визначення. Охарактеризовані також особливості зарубіжних моделей державного регулювання економіки та визначено їх зумовленість соціально-політичними відмінностями країн.

The article is dedicated to the research of essence of concept "government control of economy". The author determination is offered. The features of foreign models of government control of the economy and certainly their conditionality are described also by the socio-political differences of countries.

Ключові слова: державне регулювання економіки, методи державного регулювання економіки, зарубіжні моделі державного регулювання економіки.

Key words: government control of economy, methods of government control of economy, foreign models of government control of economy.

ВСТУП

Проблема обґрунтування необхідності та меж державного втручання в економічні відносини є предметом наукових дискусій уже кілька століть. З моменту виникнення інституту держави він так чи інакше справляв певний вплив на економіку. Держава бере участь у перерозподілі доданої вартості шляхом формування і використання грошових фондів принаймні на фінансування витрат, пов'язаних, власне, із функціонуванням її апарату. Тобто втручання держави в економіку є об'єктивно невідворотним, важливим в даному контексті є питання обґрунтування меж і напрямів її впливу.

Дослідженню теоретичних та практичних аспектів державного регулювання економіки присвячено значну кількість робіт. Серед зарубіжних науковців даною проблематикою займалися Дж. М. Кейнс, А. Маршал, М. Фрідмен, І. Фішер, Д. Коммонс та ін. Серед вітчизняних вчених слід відмітити В. Савченка, С. Чистова, М. Міненка, Д. Починкова, І. Андрусик, О. Лєсную та інших.

Незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених проблемам державного регулювання економіки, подальші дослідження в даній сфері залишаються надзвичайно актуальними, що зумовлено високим динамізмом розвитку та удосконалення економічних відносин. На думку П. Кругмана, механізми державного регулювання повинні еволюціонувати відповідно до еволюції об'єкта. Досвід державного регулювання економіки незалежної України доводить необхідність поглиблення досліджень теоретичних та практичних засад даної діяльності з метою підвищення її ефективності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є характеристика теоретичних концепцій та практичних моделей державного регулювання економіки, а також визначення сутності даного поняття. Досягнення зазначеної мети дозволить більш обґрунтовано підходити до формування державної економічної політики. Дослідження ґрунтується на вивченні та узагальненні робіт, присвячених відповідній проблематиці.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бурхливий розвиток економічних відносин у ХХ столітті та їх ускладнення оголили недоліки ринкового механізму саморегулювання. Визначальною подією для перегляду ролі держави в економіці стали кризові явища 20-х — 30-х років ХХ століття, що спостерігалися у західних країнах, а у США отримали назву Великої депресії. Визначення причин кризових ситуацій в економіці та обґрунтування заходів щодо їх попередження стало одним із основних мотивів подальших досліджень економістів.

Потребу у державному втручанні в економіку дослідники пов'язують із "провалами" ринку [1, с. 46], необхідністю збереження оточуючого середовища та економічної безпеки, управлінням та контролем в галузі розвитку економіки [2, с. 32], макроекономічною незбалансованістю попиту та пропозиції, соціальною нерівністю, безробіттям, інфляцією [3, с. 93].

Дійсно, загалом здатний до саморегулювання ринковий механізм не забезпечує розв'язання деяких важ-

ливих завдань, насамперед: усунення монополізму та забезпечення вільної конкуренції, протистояння макро-економічним циклічним коливанням, згладжування соціальної нерівності та несправедливості, забезпечення розвитку фундаментальної науки, протидія опортуністичній поведінці окремих суб'єктів тощо.

З урахуванням обґрунтованої необхідності державного втручання в економіку відмінності між різними теоретичними концепціями дослідники зводять до різності напрямів впливу: прихильники ліберальних підходів вважають, що впливати слід на середовище, а прибічники більш активного втручання наголошують на необхідності впливу на суб'єктів господарювання примусом або упередженням їх дій [3, с. 93].

Характер втручання держави в економічні процеси залежить від типу економічної системи. Досвід ЄСРП свідчить, що в рамках адміністративно-командної системи держава перебирає на себе функцію управління економікою, встановлюючи директивно хто, що та як має виробляти, які ресурси при цьому використовувати та за якими цінами продавати. Тобто держава дає відповіді на основні питання ринку. В ринковій же економіці пошук відповідей на вказані питання є задачею, яку кожен суб'єкт господарювання розв'язує самостійно. В таких умовах доцільно говорити швидше про державне регулювання економіки, а не про управління нею.

Проблема співвідношення категорій "управління" та "регулювання" знайшла своє відображення у дослідженні Починкова Д.О., який підкреслює: "... якщо управління визначає траєкторію руху і розвитку, то регулювання поширюється виключно на корекцію, зміни (уточнення) заданої програмної траєкторії відповідно до умов, що склалися, додаткових вимог або особливих державних інтересів" [3, с. 84]. Він також зазначає, що категорія "управління" є більш загальною і включає "регулювання" як складову частину. Таке трактування вважаємо не зовсім точним, оскільки воно не враховує особливостей об'єкта управління (регулювання), яким виступають економічні відносини, процеси та явища.

Щоб встановити більш адекватне розуміння категорій "управління" та "регулювання", варто звернутися до змісту даних термінів у економіці та їх загального тлумачення. Визнаний авторитет в галузі менеджменту П. Друкер вважав, що основною задачею управління є забезпечення спільної роботи людей через єдність цілей та спільність цінностей [4, с. 20]. С. Бір, основоположник одного із сучасних напрямів у теорії управління, вважав його діяльністю щодо переведення системи в новий стан шляхом впливу на неї [5]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови наведено наступне визначення дієслова "управляти": "спрямовувати хід, перебіг якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь" [6, с. 1511].

Виходячи з наведеного вище, можемо зробити висновок, що управління є певною активністю, що спрямовує об'єкт до деякого визначеного результату (єдиної цілі, нового стану, направленої зміни тощо).

"Регулювати" ж означає "впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей" [6, с. 1207].

Порівнюючи зміст категорій, необхідно вказати на основну відмінність між ними: якщо "управління" передбачає заздалегідь визначений результат (мету, напрям діяльності), то "регулювання" допускає певний плюралізм результатів у рамках заздалегідь визначених правил. Прикладаючи цей висновок до економіки як об'єкта управління, вважаємо, що для ринкової економіки регулювання може бути єдиним виправданим державним впливом. Вважаємо, що регулювання та управління не співвідносяться як частина і ціле, а швидше є різними поняттями, що мають спільну область. Такою спільною областю є забезпечення "нормального" збалансованого функціонування економічної системи. Управління, що передбачає досягнення збалансованості економіки, можна вважати регулюванням, і, навпаки, регулювання з аналогічною метою можна вважати управлінням за ознакою єдності мети для всіх учасників економічної діяльності. Нав'язування мети в ринковій економіці неприпустиме, оскільки призводить до втрати ознак, їй притаманних (самоорганізація та саморегулювання), та до централізації процесу прийняття рішень, що характерно для адміністративно-командної системи. Тож регулювання економіки можемо вважати допустимим впливом з боку держави, який дозволяє економічній системі зберігати ринковий характер.

Науковці визначають державне регулювання економіки по-різному. Лесная О.С. пропонує таке визначення: "... державне регулювання економіки та підприємництва являє собою систему заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, які здійснюють правомочні державні установи та суспільні організації з метою стабілізації та адаптації існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються" [1, с. 27].

На думку колективу авторів на чолі з Чистовим С.М. "державне регулювання економіки — це сфера діяльності держави щодо цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів господарювання з метою забезпечення пріоритетів державної економічної політики" [7, с. 19].

Починков Д.О. вважає, що державне регулювання економіки — це "система заходів економічно-інституційного та адміністративно-правового характеру, що здійснюються державою та громадськими організаціями з метою стабілізації і розвитку соціально-економічної системи на мікро-, мезо- та макrorівнях" [3, с. 85].

Дідківська Л.І. та Головка Л.С. визначають державне регулювання економіки як систему заходів задля здійснення підтримуючої, компенсаційної та регулюючої діяльності держави [8, с. 22].

Вважаємо, що жодне із представлених визначень, не відображає достатньо точно зміст категорій "державне регулювання економіки". У першому та третьому визначеннях до суб'єктів державного регулювання віднесені не тільки державні установи, а і суспільні чи громадські організації. Безперечно, названі організації можуть бути суб'єктами регулювання економіки, проте навряд чи таке регулювання можна назвати державним. Визначення Дідківської Л.І. та Головка Л.С., де ключове поняття регулювання використовується і в терміні, і в його поясненні, є не досить коректним. Сумнівні також цілі державного регулювання, що наведені у першому, другому та четвертому визначеннях, — "здійснення підприємницької, компенсаційної та регулюючої

Таблиця 1. Порівняльна характеристика використання форм і методів державного регулювання в умовах планової та вільної ринкової економіки *

Форми і методи ДРЕ	Планова економіка	Ринкова економіка
Переважаюча форма державного регулювання	пряме регулювання	непряме регулювання
Правові методи	як правило, підпорядковані цілям державного управління та часто декларативні	визначають загальні засади економічної та інших видів діяльності, є основою суспільних відносин
Адміністративні методи	є домінуючими	застосування повинне бути зведене до необхідного мінімуму
Макроекономічні методи	використовуються, але мають другорядний характер та викривлений механізм дії, переважно фіскальні	активно використовуються, переважно монетарні
Пропагандистські методи	використовуються в обох типах економічної системи	
Специфічні методи	широке застосування, оскільки державний сектор є домінуючим	державний сектор зведено до мінімуму, тому можливе використання для вирішення окремих задач
Програмні методи	використовуються, реалізація, як правило, пов'язана з меншими ризиками	використовуються, потребують ефективного планування та прогнозування в умовах ринкової невизначеності
Державно-приватне партнерство	практично неможливе або епізодичне	ефективне за умови високої громадської свідомості

* Власна розробка автора.

діяльності" — вони достатньо розпливчато сформульовані; "забезпечення пріоритетів державної економічної політики" надто зміщує центр тяжіння до інтересів держави; "стабілізація та адаптація до умов, що змінюються" вважаємо недостатньо повним переліком цілей державного регулювання, його необхідно доповнити розвитком, як у Починкова Д.О. Враховуючи зазначене вище, пропонуємо визначити державне регулювання економіки як сферу діяльності держави щодо забезпечення стабілізації, адаптивності та розвитку соціально-економічної системи на усіх її рівнях.

Запропоноване визначення, вважаємо, достатньо повно розкриває зміст категорії "державне регулювання економіки", акцентуючи увагу на найголовніших функціях держави. Запропоноване нами визначення включає три основні цільові установки: стабільність, адаптивність та розвиток. Досягнення даних цілей потребує від державних органів різносторонньої діяльності та застосування різноманітних методів та форм впливу на економіку.

Вважаємо за доцільне провести порівняльну характеристику застосування різних методів та форм державного регулювання економіки в різних економічних системах (табл. 1).

У плановій економіці переважно використовуються прямі форми впливу, оскільки лише за таких умов держава може мати впевненість у відсутності відхилень від планових параметрів діяльності, що є необхідною умо-

вою стійкості її економічної системи. В ринковій же економіці домінуючими повинні бути опосередковані впливи з метою забезпечення максимальної свободи діяльності суб'єктів, що є системоутворюючою ознакою ринкової економіки.

У плановій економіці законодавство носить більш декларативний характер та підпорядковане потребам державного управління, адже воно повинно якщо не закріплювати прямий державний вплив та адміністративні методи, то хоча б не йти в розріз з такою практикою. У вільній ринковій економіці на законодавчому рівні закріплюються лише загальні правила та рамки економічної діяльності.

Застосування адміністративних методів в умовах ринкової системи повинно бути зведене до обґрунтованого мінімуму, тобто, наприклад, антимонопольний комітет не повинен втручатися в діяльність суб'єктів господарювання більше, ніж є достатнім для збереження конкуренції.

У плановій економіці адміністративні методи є домінуючими: адміністративно розподіляються та доводяться до виробників обсяги виробництва, сама процедура розподілу ресурсів та ринків збуту, принципи оплати праці та розподілу доходів визначаються державою адміністративно тощо.

Макроекономічні методи в умовах ринкової економіки для забезпечення мінімізації прямого впливу держави повинні обмежуватися монетарними важелями. Дія ж монетарних важелів у плановій економіці викривлена за рахунок високої міри втручання держави в

ринковий механізм, тому переважним механізмом макроекономічного регулювання є фіскальна політика.

Пропагандистські методи застосовуються в обох типах економічної системи, їх ефективність визначається якістю самої пропаганди.

В умовах планової економіки державний сектор, як правило, займає високу частку економіки або навіть домінує, тому вплив на економіку через нього відчутний і масштабний, що дозволяє активно використовувати дану групу методів. У ринковій економіці державний сектор мінімізований (в ідеалі відсутній), що обмежує використання його для розв'язання окремих проблем, як правило, не масштабного характеру.

Перевагою планової економіки у застосуванні програмних методів є значно нижчий ступінь невизначеності, що дозволяє спростити процес складання та реалізації програм. У ринковій економіці програмування потребує ефективних методів планування та прогнозування, проте навіть за їх наявності залишається ризиковим.

Використання державно-приватного партнерства в умовах планової економіки вважаємо практично неможливим, оскільки сама система управління, що має адміністративний характер, матиме слабкий потенціал до компромісу та відповідно врахування інтересів приватного сектору. Ефективне використання даної групи методів у ринковій економіці визначається рівнем гро-

мадської свідомості в суспільстві.

Табл. 1 складалася з висновків, що засновані на ідеальному уявленні про планову та ринкову економіку. На практиці такі ідеальні стани не мають місця, економіка країни зазвичай перебуває в певному проміжному стані. Практика державного регулювання економіки у різних країнах підтверджує дану тезу (табл. 2).

У табл. 2 представлені країни, економічні системи яких прийнято вважати ефективними. В даному переліку представлені й США з їх вільною економічною системою, і Китай, який переважно використовує плановий підхід у регулюванні економіки. Японська система державно-приватного партнерства свідчить про можливість вдалого поєднання інтересів держави та приватного сектора.

Описані особливості державного регулювання економіки формувалися протягом тривалого періоду та зумовлені історичними, соціальними, ментальними та навіть просторово-географічними факторами.

Виходячи з наведеного вище, вважаємо, що пряме та бездумне перенесення досвіду одних країн в умовах інших може викликати лише накопичення суперечностей та дестабілізацію економіки. Діяльність щодо обґрунтування, адаптації та використання форм та методів державного регулювання економіки для забезпечення їх ефективності повинна спиратися саме на інституційну парадигму та методологію дослідження, оскільки в її рамках можливо врахувати і економічні, і соціальні, і ментальні особливості кожної держави.

ВИСНОВКИ

Уточнення суб'єкта, акцентування на сутності саме регулюючої функції держави на протигагу управлінським впливам та окреслення основних задач даної діяльності у запропонованому автором трактуванні поняття "державне регулювання економіки" дозволяють більш обґрунтовано підходити до дослідження та практичних аспектів даної діяльності. Доведення ж зумовленості моделі державного регулювання факторами соціального та політичного характеру загалом лежить у рамках інституційної парадигми та відкриває перспективи подальших досліджень саме через призму відповідної методології.

Література:

1. Лесная О.С. Институциональный механизм державного регулювання розвитку підприємництва: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Гриджук І.А. — Харків, 2008. — 187 с.
2. Гриджук І.А. Державне регулювання сталого роз-

Таблиця 2. Порівняння моделей державного регулювання економіки в різних країнах *

Держава	США	ЄС	Японія	Китай
Модель ДРЕ	Найвищий ступінь самостійності підприємств	Соціально-ринкова модель	Державно-приватне партнерство	Поєднання планових та ринкових механізмів
Методичні особливості	Використовуються переважно монетарні та фіскальні важелі впливу	Велика роль програм соціального характеру, підвищена роль держави через володіння часткою підприємств	Розвинуте державне програмування, висока роль партнерської взаємодії держави та бізнесу	Вплив через значний державний сектор та підтримку приватних ініціатив
Сила державного впливу	Державний вплив проявляється лише в тих сферах, де ринок неспроможний до саморегулювання	Створення умов для приватного прибуткового нагромадження капіталу	Злиття бізнесу та державного апарату	Пряме втручання через державне планування та створення сприятливих умов для приватного бізнесу
Направленість державної економічної політики	Основна спрямованість на вирівнювання коливань економічних циклів	Довгострокове зростання, науково-технічний прогрес, розвиток малого бізнесу	Швидке оновлення технічного та технологічного забезпечення економіки, що обумовлює провідні позиції на світовій економічній арені	Мобілізація та перерозподіл ресурсів з метою їх ефективного використання

* Складено автором на основі [9; 10].

витку регіону: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Гриджук І.А. — К., 2009. — 187 с.

3. Починков Д.О. Механізм державного регулювання регіональної економіки в умовах ринкової трансформації: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Починков Д.О. — К., 2008. — 192 с.

4. Друкер Питер Ф. *Енциклопедія менеджмента*: Пер. с англ. — М.: Издательський дом "Вільямс", 2004. — 432 с.

5. Бир С. *Мозг фірми*: пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Едиториал УРСС, 2005. — 415 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. — 1728 с.

7. *Державне регулювання економіки*: навч. посіб. / С.М. Чистов, А.Є. Нікіфоров, Т.Ф. Куценко та ін. — Вид. 2-ге, доопра. і допов. — К.: КНЕУ, 2005. — 440 с.

8. Дідківська Л.І., Головка Л.С. *Державне регулювання економіки*: навч. посіб. — 4-те вид., випр. — К.: Знання, 2004. — 213 с.

9. Шульгіна О.В. *Складові моделі державного регулювання національної економіки (світовий досвід) / Економіка і регіон. — 2009. — № 4 (23). — С. 83—87.*

10. Дяло Лі *Державне регулювання економіки в Китаї*: автореф. дис. кен. спец. 08.02.03 "Організація управління, планування та регулювання економікою". — Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2000.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2010 р.